

ŽIDOVSKÁ SMIECHOVÁ KULTÚRA

TIBOR ŽILKA

ŽILKA, Tibor: Jewish Laughter Culture, 2020, Vol. 2, Issue 1, pp. 7 – 14. DOI: 10.17846/CEV.2020.02.1.7-14.

ABSTRACT: The author focuses on the occurrence of specific means of expression which are characteristic for Jewish humour and its culture, dating back to the distant past. It studies mainly anecdotes and jokes as the most popular “products” of urban folklore, but also their structure and linguistic-stylistic peculiarities. The author concluded in his reflections that Jewish humour manifests the wisdom of this ethnicity and the specific texts of this provenance have their permanent characters such as a rabbi, a merchant, or a doctor. Some names such as Kohn, Stern, Grün, etc. are repeated. In the paper, each of these features of Jewish humour is thoroughly interpreted and explained. Individual phenomena of “laughter culture” are also analysed on the basis of heuristic material and examples from the artistic work of writers and poets (Pavol Strauss, Tomas Janovic, Edgar Hilsenrath). Particular emphasis is also placed on the function of humour in Jewish culture and its representatives. Some of them are not only writers, but also good theoreticians. Peter Karvaš is an example of this phenomenon.

KEYWORDS: Humour. Laughter culture. Anecdote. Joke. Comicality. Eroticism. Medical environment.

Pokúsme sa rozdeliť ľudí do dvoch extrémnych skupín: sú typy, ktoré si zo všetkého robia dobrý deň, ktoré sa uspokojia tým, že si z autorit môžu vystreliť a sú dušou spoločnosti; ich protipólom sú typy nezdravo ambiciózných ľudí, bažiacich po moci. Odcitujem v tejto súvislosti Jana Wericha, jedinečnú osobnosť českého humoru: „*Ta touha byť Falstaffem je v každom chlapovi. Hýřit, pít, jíst, chvástat se, mít plno ženských. Ale zároveň je v každém chlapovi touha být králem a mít moc. To je dilema některých mužských postav u Shakespeara: Kdo chce být králem, musí v sobě zabít Falstaffa. A kdo chce být Falstaffem, musí v sobě potlačit krále. Ono to nejde dohromady*“ (Janoušek 1982, 17).

Aj o židovskom národe platí, že chtiac-nechtiac museli v sebe zabíjať túžbu stať sa kráľom a radšej sa prikloniť ku skupine, ktorú vystihuje Shakespearov Falstaff. Ak sa vybrali cestou byť predovšetkým predstaviteľom vládnucej kasty, tak im to svetská moc obyčajne poriadne zrátala a vždy sa vina dokazovala aj na tom princípe, že ako Žid sa niektorý z nich vyšplhal až na samý vrchol mocenskej pyramídy. Model tohto vzostupu a pádu je opísaný v slávnom románe Liona Feuchtwangera *Žid Süß*. Hlavná postava sa na spoločenskom rebríčku dostáva príliš vysoko, ale jeho pád sa končí tragicky – popravou. Ak by sme sa preniesli do reálneho života v 20. storočí, našli by sa vhodné príklady (Lev Davidovič Trockij, Rudolf Slánský a pod.). Čo však najviac dráždilo diktátorov, to bola múdrosť, intelektuálna nadradenosť Židov. Týka sa to nielen A. Hitlera, ale aj J. V. Stalina, ktorý napokon dal popraviť všetkých Židov z mocenskej štruktúry, až na jednu výnimku (Lazar Kaganovič). Od tohto extrémneho bodu sa teraz môžeme vrátiť k problematike židovského humoru, ktorý sa opiera hlavne o múdrosť, pestovanú v celej komunite po dlhé stáročia. Niektoré vedy sa aj pokúšajú vymedziť podstatu tejto múdrosti, ktorá spočíva v hĺbke poznania sveta a siaha na základné otázky zmyslu života (Heretik 2019, 140). Židia boli v dejinách často vystavení skúškam rozličnej proveniencie, vyvrcholením ich tragického osudu je najmä holokaust. Tomáš Janovic, náš najlepší epigramatik, dokázal čiernym humorom ešte aj na túto tému zavtipkovať: „*20. storočie. Kohn konvertoval, ale aj tak skončil v koncentráku.*“

Pokiaľ však Židia dospeli k tomuto čiernemu bodu svojej histórie, neraz aj v minulosti boli obvinení, že sú príčinou nešťastí menšieho či väčšieho rozsahu. Aj z týchto dôvodov sa museli

uspokojiť s podmienkami, ktoré umožnili skôr sa vzdelávať a neustále rozvíjať svoj intelekt namiesto kariéry na vyšších stupňoch mocenskej štruktúry. Racionálny prístup k životu je dobrým predpokladom na pestovanie istého nadhľadu. A práve o ten nadhľad sa opiera židovský humor. Karel Poláček to vystihuje vo svojich úvahách o židovskom humore: *„Židovskému lidu nebylo dopřáno, aby vyběhl svou energii v usilování po hodnotech, po světské moci a po činech válečnických. Ve dne se žid zabýval obchodem, lichvou, lékařstvím a jiným opovrženímhodným zaměstnáním. Večer pak stáhl záclony, odloučil se od světa a usedl ke stolu, aby přemítal a mudroval nad Svatým písmem a talmudem. Místo činu miloval slovo. Svoji náklonnost věnoval logice. Nalezl zalíbení nejen v logickém obsahu slova, ale dovedl také pochopiti druhou, skrytější stránku slova, která je zjevná dětem a básníkům, ale neznáma lidem hlučným a světským: seznal, že slovo má mocnou sílu asociativní a že dovede žít samostatně. Dialektika teologických spisů přešla židům do krve. Proto židovské anekdoty vynikají svou břitkou formou a logickým obsahem“* (Poláček 2016, 7 – 8).

Podľa Karla Poláčka teda Židia uprednostňovali slovo pred činom, z tohto uvažovania vznikli aj anekdoty, ktoré patria k mestskému folklóru. Nič nenasvedčuje tomu, že by sa židovský folklór osobitne dotýkal roľníckeho archetypu. Anekdota sa všeobecne pokladá za meštiacky folklór (Voigt 2014, 22) a samotný názov pochádza z gréčtiny. Prvotne sa vzťahuje na nevydané príbehy, ktoré sa šírili z pokolenia na pokolenie ústnym podaním. Ide o vyrozprávaný krátky príbeh o nejakej skutočnej alebo vymyslenej udalosti, ktorá má neočakávaný a nepredpokladaný záver s humorným vyznením (Žilka 2011, 42 – 43). Existujú anekdoty o spisovateľoch alebo o významných osobnostiach v inom povolaní (Fiala – Sobotková 2009, 61). Anekdota vychádza z každodenného života, no jej náplň je nevšedná a vyvoláva smiech. Ako žáner opisuje nejakú smiešnu, ale jednoduchú udalosť a má svojich stálych predstaviteľov, konštantné postavy. Podmienkou dobrej anekdoty nie je hodnovernosť, ale krátky rozsah, vtip a pointa. Má zábavnú, detabuizačnú a kompenzačnú funkciu (Mocná – Peterka 2004, 18 – 19). Kompozične ju možno rozdeliť na dve časti: na vstupnú, obyčajne vážnu situáciu a na komicky vyznievajúcu pointu. Možno uviesť príklad, ktorý sa v rozličných obmenách nachádza vo viacerých zbierkach židovských anekdot:

Nad vchodom do synagógy je nápis: „Ak vojdeš s odkrytou hlavou, je to rovnaký hriech ako zviest manželku blízkeho.“

Ktosi rukou pripísal: „Vyskúšal som oboje, nedá sa to porovnať.“

Táto anekdota sa súmerne rozdeľuje na vstupnú, veľmi vážnu časť, akou je príkaz na vstup do synagógy. Ale druhá časť svojím erotickým zmyslom priam neguje, detabuizuje to, čo sa prikazuje, čo sa tvrdí v úvodnej pasáži.

Anekdota je produktívnym epickým žánrom od antiky až do dnešných čias. Hoci sa šírila zväčša ústne, v antike bola jedným z hlavných prostriedkov politických intríg a klebiet. Obsahovala hlavne utajené príbehy, napr. Prokopiov spis *Anekdota* zo 6. stor. po Kr. je zbierkou utajovaných príbehov zo života cisára Justiniana.

Anekdota má svoje pevné miesto aj v sústave žánrov stredovekej literatúry. Jednotlivé národy vytvárali celý okruh anekdot okolo známej postavy, akou bol napr. Till Eulenspiegel alebo Nasreddin Hodža na Blízkom východe. Aj v židovských anekdotách často vystupuje rabín, ďalej Kohn, ale aj ďalšie postavy s menami germánskeho pôvodu, ktoré možno pokladať za typicky židovské (Stern, Goldmann, Grünwald, Grün, Bierbaum, Rosenzweig atď.). Popri vymyslených, fiktívnych postavách sa stretávame aj s reálnou postavou, ako je napr. boháč Rotschild. Aspoň jeden príklad:

Na pohrebe baróna Rotschilda kráča za pohrebným sprievodom plačúci otrhaný Žid. Muž, ktorý ide vedľa, sa ho sústrastne pýta:

- „Boli ste jeho príbuzný?“
 – „Nie,“ – zavzlyká Žid, – „ved' preto plačem.“

Anton Heretik uvádza aj iný variant tejto anekdoty, v ktorom za najväčší posun možno pokladať zámenu „baróna Rotschilda“ na „multimilionára“ (Heretik 2019, 166). K tejto zámene dochádza hlavne preto, lebo už mladšie generácie sotva poznajú Rotschilda, už sa eviduje celá plejáda známejších multimilionárov na svete. Možno spomenúť aspoň jedného z nich, ktorý je emblematickým typom multimilionára s negatívnou konotáciou pre všetkých antisemitov v strednej Európe. Tým je Žid maďarského pôvodu George (György) Soros. V uvedenej anekdote najviac oplakáva stratu multimilionára práve človek, ktorý nie je jeho príbuzným, lebo ľutuje, že po jeho smrti nič z jeho majetku nezdedí. Pointa je dokonalá, napokon je príznačná pre všetky židovské anekdoty, resp. vtipy.

Anekdota je východiskovým a modelovým žánrom pre vtipy, ktoré dnes patria k najrozšírenejším textom hovorového štýlu so zážitkovou hodnotou. Vtip je krátky epický žáner, podobajúci sa anekdote. Patrí medzi pomerne nové žánre; z anekdoty a z trufy sa vyčlenil približne pred 500 rokmi, no v súčasnosti je to najčastejší, ústnym podaním sa šíriaci žáner folklóru, hlavne v kruhoch intelektuálov a obyvateľov miest. Aj na dedine sa rozprávajú vtipy, ale je podstatný rozdiel medzi dedinským a mestským vtipom. Mestský vtip vyniká hlavne tým, že má pointu, je jadrný, koncízny, obmedzuje sa iba na najstručnejšiu výpoveď s nečakaným záverom, čo charakterizuje napr. aj škótske vtipy:

- „John, povedz mi, kde máš snubný prsteň?“
 – „Tento týždeň ho nosí moja žena...“

Vtip však možno aj ľubovoľne predlžovať, subjektívne formovať. Z formálneho hľadiska vtip obyčajne obsahuje jednu, prípadne dve epizódy. Oblubuje tradičné členenie a vtedy je dlhší, príprava pointy náročnejšia.

Vtipy sa aj podľa obsahu dajú rozdeliť do viacerých skupín: vojenské, žiacke, rodinné, mnohé sa vzťahujú na sex a politiku. Politické vtipy sú tematicky ako ostatné druhy, ale lepšie, pohotovejšie reagujú na nové udalosti, čiže sústavne sa aktualizujú. Čím bohatšie sú politické udalosti, tým viac vtipov vzniká. Európske politické vtipy sú internacionálne, každé hlavné mesto ich produkuje vo veľkom množstve, no popri spoločným vlastnostiam majú aj svoje národné osobitosti (Žilka 1987, 301). Politické vtipy zriedkavo nazývame anekdotami práve kvôli aktuálnemu obsahu. Existujú aj anekdoty s politickým obsahom, ale tie sa vzťahujú na politikov či politické udalosti z dávnejšej minulosti (šesťdňová izraelsko-arabská vojna, totalita sovietskeho typu, Židia a Gestapo a pod.).

V súčasnosti vtipy využíva aj umelecká literatúra, stávajú sa súčasťou niektorých epických diel alebo z nich autori čerpajú impulzy. Vtipy sa vydávajú aj knižne. Ich vznik súvisí s urbanizáciou spoločnosti, ktorá v Európe siaha do 19. storočia, lebo odvtedy nadobúda čoraz väčší význam mestský folklór (Voigt 2014, 510).

Niekedy ťažko rozlíšiť anekdotu od vtipu. Existujú škótske vtipy, ale v tomto prípade nehovoríme o anekdote. Keďže anekdota je starší žáner ako vtip, fiktívne židovské príbehy nazývame skôr anekdotami ako vtipmi, hoci svojím obsahom a stručnosťou by sme ich mohli často pokladať za vtipy. Niekedy je duchaplná anekdota pripomínajúca vtip namierená práve na zosmiešnenie kresťanskej viery. Treba však pripomenúť, že nasledujúci príklad neobsahuje žiadnu zákernosť, iba mierne odtabuizuje nádej na kresťanský zázrak:

Lemberger si prezerá katedrálu v Lurdoch. Keď vyjde von, kričí: „A teraz už môžem ísť po vlastných!“ Všetci sa k nemu zbiehajú a pýtajú sa: „Zázrak?“ „Nie,“ odpovedá Lemberger, „niekto mi ukradol auto!“

Humor zväčša predpokladá súcit, láskavosť, zhovievavosť, ba istú úctu k druhej (zosmiešnenej) osobe. Tolerantnosť a vystihnúť menej podstatných deformácií vo vývoji vcelku dobre prosperujúcej spoločnosti, sympatie ku kritizovanému, to sú vlastnosti humoru, schopného vyjadriť smiešne stránky nielen všedných, ale i vznešených javov. Možno sa vysmievať z istej chyby či nedokonalosti človeka, ktorého vcelku máme radi: môže to byť roztržitosť profesora, úsmev nad rečou cudzinca, jeho jazykovými skomoleninami atď. Tento smiech nie je zraňujúci, vyznačuje sa zhovievavosťou, ba aj sympatiou. Ak príjemca má cit pre humor, text v ňom vyvoláva celý komplex protirečivých pocitov (posmech a súcit, radosť a žiaľ, úsmev a trpkosť); rovnováha medzi nimi sa stáva zdrojom sebauspokojenia. Tento zvláštny pocit sa často zakladá na spojení výsmechu s úctou. Zhovievavosť voči drobným spoločenským nedostatkom alebo ľudským chybám, ktoré sú vyvážené dobrými, prípadne šlachetnými vlastnosťami, spadá do oblasti humoru, nie satiry. Humor sa vysmieva z toho, čo je príliš striktné, meravé, nedotknuteľné až nekritizovateľné. Berie si na mušku isté povolania, hlavne lekárov, učiteľov, policajtov, farárov, úradníkov s istou mocou či politikov. V. J. Propp venuje osobitnú pozornosť pedagógom, ktorí sa sami síce nesmejú, ale napriek tomu sa stávajú smiešnymi (Пропп 1976, 20 – 21). Humor odkrýva tajomstvo, zmýva nános neomylnosti, no zväčša nezraňuje. Nemusí byť terčom ľudskej zloby, skôr mieri na to, čo je mrzké, škaredé, nenormálne (Arisztotelész 1974, 13). Táto takmer nevinná báseň určite nedegraduje ľudskú dôstojnosť, iba zosmiešňuje istý jav v súčasných rodinách: „*Podaktorý manžel, márna sláva, / iba pri nej s vlastnou ženou spáva*“ (Tomáš Janovic: *Televízia*).

Podstata tohto epigramu je v samom názve (*Televízia*), lebo toto médium je zväčša výborným uspávacím prostriedkom tak pre mužov, ako aj pre ženy (Janovic 1987, 45). Humor tohto typu je priamym následkom celospoločenských javov, vzťahujúcich sa na také oblasti života, ktoré presahujú kompetenciu jednotlivca. Poetika spisovateľov či básnikov môže byť presýtená jemnou iróniou, ale zároveň sa v týchto dielach vyskytujú aj prvky paródie.

Humoristický postoj nemusí mať znevažujúci charakter, aj keď židovský humor sa často zakladá na istej nadradenosti jedného aktéra, niekedy práve smerom ku kresťanom. Často je obsahom anekdoty istý súboj či slovná výmena medzi rabínom a farárom, medzi rabínom a kresťanom, medzi Židom a moslimom či katolíkom. Z tohto súboja v rámci textu vždy vychádza víťazne príslušník židovskej komunity, lebo je bystrejší, prefíkanejší, svojou logikou prevýši svojho soka či súpera. Platí to aj vtedy, ak je hlavným aktérom šadchen (dohadzovač):

Šadchen dohadzuje malomestskému boháčovi zaťa.

– „Ubezpečujem vás, že je to mládenec majetný, vzdelaný, potomok arabskej rodiny. Hotový poklad! Má iba jednu maličku chybičku: Koktá...“

– „A stále?“ – spýtala sa ustarostene matka nevesty.

– „Ale nie!“ – ozval sa rýchlo dohadzovač. – „Iba keď rozpráva.“

Častým zdrojom židovských anekdot a vtipov je erotika alebo iba erotická narážka, vždy sa však zakladá na neočakávanej pointe a vyžaduje istý stupeň vzdelanosti, rozhladenosti, navyše aj citu pre humor. Komickosť vyžaduje aktéra či aktérov, ktorí sú objektom výsmechu, žartu a osobu (postavu), ktorá je hýbateľom, hodnotiteľom situácie. Táto postava býva iniciatívna, obvyčajne riadi konverzáciu. Uvedieme príklad, ktorý vyžaduje aj istú vzdelanosť, kultúrnu orientáciu, aj keď je podstata zjavná, ľahko sa dá pochopiť, no pointa je britká:

Obchodník cestuje lietadlom a dostane sedadlo vedľa krásnej mladej ženy, ktorá číta nejakú knihu. Chce nadviazať kontakt a pýta sa jej, čo číta.

- „Sexuálnu štatistiku,“ odpovie slečna.
- „A čo zaujímavé ste sa dozvedeli?“ vyzvedá sa obchodník ďalej.
- „Že najdlhší penis majú Indiáni a najdlhšie sa vydržia milovať Židia,“ cituje mladá žena.
- „Zaujímavé,“ odpovedá obchodník, „mimochodom, dovoľte, aby som sa vám predstavil, som Vinnetou Goldberg!“

Pre pochopenie vtipu musíme mať náležité literárne vzdelanie. Aj keď sa už mayovky menej čítajú, každý čitateľ či filmový a televízny divák musí vedieť, že Vinnetou je prototypom Indiána v románoch Karla Maya. Ďalej aj to, že Goldberg je pomerne častou postavou v židovských anekdotách a že je to medzi Židmi frekventované priezvisko. Tento vtíp je dôkazom, že obchodníci sa vyskytujú v židovskom humore. Ako vieme, majetný Žid patrí k základným stereotypom aj v slovenskej spoločnosti. Ide hlavne o bankárov, továrnikov, no v židovských anekdotách a vtipoch majú kľúčové miesto hlavne obchodníci. Anekdoty tento stereotyp nevyvracajú, skôr potvrdzujú. Žid je vždy vykreslený nie príliš pozitívnymi vlastnosťami, vyniká skôr lakomstvom, prefikanosťou, tieto vlastnosti však prinášajú osov, bohatstvo. Židia sa obohacujú hlavne tým, že dokážu iných oklamať, prekabátiť, prejsť im cez rozum. Brilantnou sa nám z tohto hľadiska javí táto anekdota:

Po dlhom čase stretol Kohn Sterna. Už podľa výzoru vidieť, že sa mu dobre darí.

- „Z čoho tak zbohatli, pán Stern?“
- „Dodávam armáde prepeličie konzervy.“
- „Prepeličie konzervy? Prepelíc zase nie tak veľa, aby sa dalo na tom zarobiť...“
- „Ja im to prezradím, pán Kohn. Trochu ich miešam s konským mäsom.“
- „S konským mäsom? A ako?“
- „Jedna ku jednej. Jedna prepelica, jeden kôň.“

Ukazuje sa, že smiech nemusí vždy smerovať k náprave ani k ozdraveniu spoločenských pomerov či ľudského charakteru, ale potrebuje ohlas, ozvenu. Komickosť možno iba ťažko vychutnávať, keď sa cítime osamelí, tvrdí H. Bergson (Bergson 1994, 17). Najmä Kohn je často prítomným aktérom v židovských anekdotách. Raz vystupuje ako protagonista, raz ako nahrávač pre spoločníka. V tomto prípade Kohn kladie otázku Sternovi, ktorý je predstaviteľom židovskej prefikanosti, šikovnosti, hoci aj prostredníctvom klamstva.

Z povolání sa najviac vtipov či anekdot koncentruje na lekárov. Napriek tomu, že židovský humor si z lekárskeho prostredia často čerpá námet, nebudeme sa opierať o to, čo je obsiahnuté v knihách. Ako príklady nám môžu poslúžiť historky, ktoré som počul od MUDr. Pavla Straussa, lekára a významného spisovateľa, ktorý ako 32-ročný síce konvertoval na katolícku vieru, ale svoj britký a inteligentný humor si zachoval až do smrti. Ako lekár mal cit pre čierny humor. Už ako dôchodca bol prijatý na istý čas na patológiu, kde som ho navštívil.

- „Ako sa máš?“ – spýtal som ho.
- „Veľmi dobre, je tu pokoj“ – odpovedal.
- „Ako pokoj?“ – čudujem sa.
- „Tu sú najdisciplinovanejší pacienti.“

Inokedy hovoril o istej skúsenosti z lekárskej praxe, ktorú zažil na vizite u pacientov.

Počas vizity sa zastavil MUDr. Strauss pri pacientovi, ktorému amputovali penis.

– „Ako sa máte, ako to znášate“ – spytuje sa pacienta.

– „Pán doktor, má to jednu výhodu“ – hovorí pacient. „Nebude mi ten orgán zavadzať pri tanci.“

Jednoznačne tu ide o čierny humor z lekárskeho prostredia. Ale ani tento humor nezraňuje, skôr nás núti zamyslieť sa, trochu zameditovať o situácii, ktorá vyniká zvláštnosťou a vyvoláva asociácie, ktoré nás prenášajú do nemocničného prostredia. Zároveň nás presviedča, že aj tie najneprijemnejšie chvíle sa dajú prežiť, ak sa k tomu pacient postaví s istou dávkou humoru.

P. Strauss z lekárskeho prostredia čerpal mnohé námety pre svoje texty, pre svoje úvahy. Neraz jeho historky vyznievajú anekdoticky, dokonca majú v sebe aj humor, aj v tomto zodpovedajú žánrovým požiadavkám anekdoty. Ako vieme, mal veľmi dobrý vzťah k starému otcovi. Azda najláskavejšou je táto anekdota o ňom a o jeho priateľovi, MUDr. Jozefovi Bellovi, s ktorým si často sadli na kus reči pri fľaši vína:

Keď už išlo s naším starým otcom dolu kopcom, bol denne u neho aj trikrát. Raz sa smutne zahľadel na starého otca a vraví mu: „Bercko, nože sa ty napi vínka!“ „Jožko, nuž veď ja už sotva dýcham, kdeže ja môžem piť,“ – vraví starý otec. A Bella na to: „Len sa ty napi. Nech príde veselá dušička do neba“ (Strauss 1991, 46).

Najmä blízkosť smrti dokázal anekdotami odľahčiť, vyberal si historky vyvolávajúce úsmev alebo aspoň úškrn na tvári čitateľa. O lekároch-spisovateľoch písal často, vyberal si historky z ich života a potom ich spracúval do podoby anekdot. Komická informácia vždy vyžaduje príjemcu so zmyslom pre humor, inak vyznieva hlucho, „nejapne“ a zostáva bez ohlasu (Karvaš 1981, 333). Pri jej spracúvaní je teda čitateľ (aj teoretik) determinovaný typom kultúry, ku ktorému patrí. P. Strauss nesporne zostáva predstaviteľom aj židovskej kultúry, o čom svedčí jeho úsilie o odľahčenie tragických situácií láskavým humorom.

Do protikladu s humorom možno postaviť satiru, lebo satira je najostrejšou formou komickosti. Prechádza do takých britkých polôh, čo sa týka jej intenzity a hyperbolizácie, že v nás zmrazí smiech, neupokojí nás, ale šokuje, ba až burcuje. Satirik je obyčajne neľútostný, neprejavuje ani lásku, ani súcit ku kritizovaným, t. j. k nositeľom negatívnych tendencií. V dielach satirickej proveniencie sú sklbené prvky sarkazmu, výsmechu, fantastiky, paródie a irónie, aby sa demaskovala odvrátená, skrytá, neodhalená podoba spoločenských javov. V satire sa vo zvýšenej miere využívajú absurdné a iracionálne prvky, ale za nereálnymi a imaginárnymi obrazmi vždy prebleskujú skutočné javy reality a spoločenského života. Výmysel, nadmernosť vo vyjadrovaní a v spriadaní dejových motívov je obyčajne silnou stránkou štruktúracie textov; zvláštnosť i bizarnosť postáv, prostredia, deja alebo básnickej výpovede sú obyčajne zvýraznené jazykovo-štylistickými expresivami. Pragmatické zacielenie textu je obsiahnuté predovšetkým v satire, ktorá si všíma regresívne javy, vžitie, ale vyprázdnené hodnoty obracia naruby, odhaľuje príživníkov na spoločenskom systéme či demaskuje druhú stránku reality. Židovskí autori i v tejto oblasti dokážu vyprodukovať ozajstné skvosty, ich postoj k realite býva až príliš odvážny, negujúci vžitú konvenciu a normy.

Vhodným príkladom na takúto odvahu môže byť román Edgara Hilsenratha *Nacista a holič* (2011). Nemec Max Schutz a Žid Icík Finkelstein vyrastajú spolu, sú akoby priatelia, no po nástupe A. Hitlera k moci sa z Maxa stáva nacistu, neskôr masový vrah v koncentračnom tábore a je prítomný pri vyvraždení celej rodiny Finkelsteina. Po vojne sa mu podarí stotožniť sa s neobhým Icikom Finkelsteinom, dá si na ruke vytetovať číslo a obrezať penis, postupne sa stáva zarytý Žid. Nakoniec sa vysťahuje do Palestíny a bojuje ako vlastenec za samostatný Izrael. Román sa

vyznačuje absurditou, jeho príbeh je nereálny, ale svojou hyperbolizáciou prezliekania kabáta poukazuje na možnosti totálnej zmeny rasovej identity. Rúca vžité konvencie, prináša nový pohľad na vrahov a na ich pôsobenie v zmenených podmienkach. Aj keď dej je vcelku nereálny, poukazuje na únik mnohých vykonávateľov vrážd pred spravodlivosťou. Ide o satiru, ktorá napriek vážnemu obsahu neraz vyvoláva úsmev, autor vytvára bizarné situácie plné komickosti. Román židovského autora je dôkazom, že aj satira využíva humor na zvýšenie účinku na čitateľa.

SUMMARY

The author focuses on identifying the essential characteristics of Jewish humour, its linguistic-stylistic and compositional peculiarities. The study examines this in texts belonging to a group of a variety of genres such as anecdotes and jokes. Over the centuries of its existence, the Jewish people have often been subjected to persecution and trials, and it has not usually been denied to its members to hold high status in the social scale. If they did, the fate of individuals often ended tragically (Lev Davidovič Trotsky, Rudolf Slánský). The strength of the Jewish intellect has been and remains the brilliant handling of the word, which is both the starting point and the inspiration for Jewish humour. Jews in their typical anecdotes with permanent characters (Stern, Goldmann, Grünwald, Grün, Bierbaum, Rosenzweig, etc.) were able to create humorous stories that are constantly changing and innovating because of their anchored and concentrated Jewish wisdom. These anecdotes and jokes have their own character and belong to urban folklore. At the same time, they have several forms and, according to their content, we can speak of erotic anecdotes, anecdotes in which a rabbi or a businessman or a doctor often appears. Jewish anecdotes can be based on fiction or relate to real events or characters. In this study, some examples of individual phenomena mostly come from works of authors of Jewish origin (Pavol Strauss, Tomáš Janovic, Edgar Hilsenrath). The theorists also include the name of Peter Karvaš, who was also an important Slovak playwright and prose writer.

LITERATÚRA

- Arisztotelész, 1974. *Poétika*. Budapest: Magyar Helikon.
- Bergson, Henri, 1994. *Smích*. Praha: Naše vojsko.
- Fiala, Jiří – Sobotková, Marie, 2009. Anekdoty o spisovatelích. In: Pavera, Libor a kol.: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu. Žánr – ponorná řeka. Gatunek – rzeka podziemna*. Sv. 4. Praha: Verbum, 61 – 76.
- Heretik, Anton, 2019. *Humor. Psychológia a psychopatológia komiky*. Bratislava: IKAR.
- Hilsenrath, Edgar, 2011. *Nacista a holič*. Bratislava: SLOVART.
- Holinová, Hilda (zost.), 1998. *Židovská múdrosť*. Bratislava: NESTOR.
- Janoušek, Jiří, 1982. *Rozhovory s Janem Werichem*. Praha: Mladá fronta.
- Janovic, Tomáš, 1987. *Od ucha k (d)uchu*. Bratislava: Tatran.
- Karvaš, Peter, 1981. Komické ako proces komunikácie. In: *Slovenská literatúra* 97/4, 332 – 345.
- Mocná, Dagmar – Peterka, Josef a kol. 2004. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha–Litomyšl: Paseka.
- Poláček, Karel, 2016. *Židovské anekdoty*. Praha: Městská knihovna v Praze.
- Пропп, В. Ы., 1976. Проблемы комизма и смеха. Москва: Искусство.
- Strauss, Pavol, 1991. *Rekviem za živých*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Voigt, Vilmos, 2014. *A folklorsztika alapfogalmai*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Žilka, Tibor, 1987. *Poetický slovník*. 2. vyd. Bratislava: Tatran.
- Žilka, Tibor, 2011. *Vademecum poetiky*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.

Tibor Žilka

KONTAKT

prof. PhDr. Tibor Žilka, DrSc.
Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr
Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre
Dražovská 4
949 74 Nitra
Slovenská republika
tzilka@ukf.sk